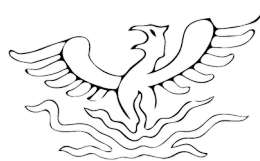

TIDSSKRIFTET FØNIX

Det Gamle Testamente i det store perspektiv

ANDREAS PILEKJÆR
cand.theol., højskolelærer

FØNIX ÅRG. 2021, s. 275-281

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Det Gamle Testamente i det store perspektiv

Anmeldelse af Hans Jørgen Lundager Jensen, *Religion og teologi i Det Gamle Testamente. En indføring*, Eksistensen 2021, 266 s.

Hans Jørgen Lundager Jensen har skrevet en fremragende, ny lærebog i Det Gamle Testamente, som udmærker sig ved det overblik den giver læseren og de sammenhænge, der etableres i det komplekse stof. Grebet, der skaber såvel overblik som sammenhæng, består bl.a. i en særegen kobling af et kulturevolutionært og ontologisk fokus.

Lad det være sagt med det samme: har man fulgt professor i religionsvidenskab ved AU Hans Jørgen Lundager Jensens skrivelser i de senere år, ikke mindst i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, er der – mhp. det teoretiske afsæt – ikke mange overraskelser at hente i denne opdatering af hans *Gammeltestamentlig Religion* fra 1998. Det var ventet at teoretikere som Robert Bellah, Philippe Descola og Peter Sloterdijk ville danne en del af afsættet for fremstillingen. Mere overraskende her er det måske, at et navn som fx Merlin Donald, som Lundager Jensen tidligere har vist interesse, ikke optræder i værket, end ikke i litteraturlisten.

Forfatteren anfører i indledningen, at den foreliggende udgivelse er en opdateret udgave af lærebogen fra 1998. Den er nu over lange stræk snarere en om- og nyskrivning, for det allerede nævnte teoretiske grundlag er først kommet til i den mellemliggende periode. Således udkom Bellahs *Religion in Human Evolution* i 2011, Descolas *Par-delà nature et culture* i 2005 og Sloterdijks *Du musst dein Leben ändern* i 2009. Disse titler udgør en væsentlig inspiration i den nye lærebog, men står selvsagt ikke alene. En religionssociologisk klassiker som fx Durkheims *Formes Élémentaires* står side om side med fx Jacob Milgroms studier i den præstelige teologi.

Store dele af den bærende teori er altså af nyere dato, men både Bellah, Sloterdijk og Descola er blevet selvstændigt behandlet i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, så ej heller de er nyheder i denne sammenhæng. Snarere får religionsvidenskabs- og teologistuderende samt undervisere og præster

med den nye udgivelse en samlet fremstilling af gammeltestamentlig religion og teologi, hvor de ovennævnte positioner er føjet sammen til et hele. Hvor enkelte artikler tidligere har vist anvendeligheden af disse nye teori-dannelser på udvalgte gammeltestamentlige tekster, får vi med denne monografi en samlet fremstilling af Det Gamle Testaments religionsformer og teologier med den kulturevolutionære tilgang som organiserende princip. Det overblik, som dette teoretiske afsæt muliggør, gør værket fremragende som lærebog, hvor overblik og sammenhæng i stoffet må efterstræbes.

Til forskel fra *Gammeltestamentlig Religion* er *Religion og teologi i det Gamle Testamente* netop bygget op om de teologier, som Lundager Jensen identificerer i Det Gamle Testamente, hvilket samtidig vil sige forskellige religionstyper med tilhørende ontologier.

De første fem kapitler skitserer den religionshistoriske kontekst, religion i Israel og Juda i 1. årt. f. Kr. samt dens sociale rammer, hvorpå de følgende fire kapitler er viet til hhv. fundamental-, præstelig, enklave-, og universel teologi. Teologier skal her forstås som eksplicit formulerede, sammenhængende forestillinger om det guddommelige. Der er altså tale om en deskriptiv og historisk distanceret tilgang, som også understreges i oversættelsen af *ælohim* og *el* med 'guddom', og ikke 'Gud'. Hensigten her er at understrege, at Jahve-dyrkelsen over lange stræk i det Gamle Testamente ikke er monoteistisk, men snarere monolatrisk. Hermed er vi fremme ved et forhold, som, alt efter temperament, kan virke forstyrrende hhv. oplysende. For ligesom *ælohim* og *el* gengives med 'guddom', så gengives fx *sefær* ikke med 'bog', men 'rulle'. Således fx Jeremias-rullen. En bog med blade hæftet i ryggen blev først kendt i 1. årh. e. Kr., hvorfor udtrykket 'bog' let kan lede læserens tanker hen på noget, som der i den gammeltestamentlige sammenhæng ikke er tale om.

Disse alternative betegnelser kan virke irriterende, fordi de er fremmedgørende, men de er sagligt begrundede og under læsningen bidrager de faktisk til at se med friske øjne på fænomener som skrift og skriftlighed, hvilket bliver centralt i beskrivelsen af enklaveteologien.

Værkets styrke, ikke mindst ift. dens forgænger fra 1998, er som nævnt, at den kulturevolutionære tilgang, som den udledes af Bellah, Sloterdijk og Descola tillader et overblik og en klarhed i fremstillingen, som gør den fremragende som netop lærebog.

Tilgangen udfoldes allerede i kap. 2 *Omverden og baggrund* og kap. 3 *Den religionshistoriske kontekst*.

Sammentænkningen af ovenstående tre tilgange kan lægge op til en bastant periodisering med dertilhørende klassificering à la: stenalder – tribal religion med animistisk el. totemistisk ontologi; bronzealder – arkaisk religion med analogistisk ontologi; samt jernalder – aksial/asketisk religion med analogistisk ontologi.

Men så firkantet stilles det aldrig op.

Det har sin indre årsag, som i sidste ende faktisk lader læseren ane en mulig systematisk-teologisk pointe, selvom indledningen bedyrede, at tilgangen var historisk distanceret og deskriptiv. Denne består i, at historiesynet bag såvel Bellahs kulturevolutionære religionshistorie samt Descolas ontologier er akkumulativt. Som arkaisk religion ikke betyder enden på tribale religionsformer, lever animismen også videre selv efter naturalismen har indfundet sig. Intet (essentielt) går i denne forstand tabt, for at parafasere Bellah. Vi er hermed langt fra modernismens modstilling af fjern fortid og aktualitet. Hvor modernismens historiesyn brænder broerne bag sig, forbliver broerne hos Bellah, Descola – og Lundager Jensen – intakte.

Således giver det heller ikke mening at identificere arkaisk religion og analogisme alene med perioden bronzealder, for hverken denne religionsform eller den ontologi som ledsager den, går endegyldigt tabt med jernalderens indtog.

Kap. 6 består i en gennemgang af den såkaldte fundamentalteologi, dvs. de gennemgående grundantagelser i israelitisk religion. Tankevækkende er det ikke mindst her, at det sandsynligvis just er de træk ved israelitisk religion, som den deler med sin umiddelbare nærorientalske sammenhæng, som er mest grundlæggende og ikke de træk, som adskiller den derfra. Her anes en pointe fra disputatsen *Den fortærende ild* (2000) – de dybeste lag i gammeltestamentlig religion er velsignelsesreligiøse. Frelse og udfrielse er centrale i enklaveteologien, men det er altid frelse til en tilstand, hvor velsignelsen igen kan gives mennesket. Enklaveteologien el. deuteronomismen er således på ingen måde løsrevet fra Nærorientens øvrige velsignelsesreligion. At ligeledes Det Gamle Testamente gennemgående er et udtryk for arkaisk religion med dens altovervejende interesse i det velsignede, dennesidige liv betyder også, at kristendommens aksiale tendenser til miserabilisme sidenhen er blevet holdt i ave af netop denne verdensbejænde del af kanon.

Dette forhold er i centrum i kap. 7, som behandler den præstelige teologi og hermed også den arkaiske tempelreligion og dens analogisme.

Lundager Jensen kan her tage tråden op fra flere af analyserne i sin disputats, og som i denne spiller bl.a. Jacob Milgroms arbejder også her en stor rolle. Analyserne af forholdet mellem rent og urent samt helligt og profant er knivskarpe, men om diagrammerne (på bl.a. s. 125-26) reelt bidrager til en bedre forståelse, er måske tvivlsomt. Til gengæld er fx afbildningen af Åbenbaringsteltet (s. 130) meget illustrativt og en kærkommen fornyelse ift. forgængeren *Gammeltestamentlig Religion*.

Mest interessant bliver det, hvor den præstelige teologis grunddistinktioner sammenholdes med andre teologiers. Således bliver den grundlæggende skelnen i den præstelige teologi forskellen i hellighed mellem præster og lægfolk, hvorimod enklaveteologiens grunddistinktion er forskellen mellem israelitter og fremmede.

De perspektiver, som Lundager Jensen optegner i analysen af den præstelige tempelreligion, er ganske vidtrækkende. Den kosmologi og det forhold mellem Gud og menneske, som træder frem af den præstelige teologis kultiske praksis (som den fx fremtræder i 3. Mos.) er så langt fra teologisk irrelevante kultiske spidsfindigheder, men snarere et kondenseret udtryk for hele det gudsforhold, hvis maxime kan rummes i formlen *do quia dedisti* (jeg giver, fordi du allerede har givet). Ved nærmere øjesyn indfanger *do ut des*-formlen nemlig ingenlunde hvad der i grunden er på spil i gammeltestamentlig religion, for Jahve er altid den, der giver først og mest.

Da den arkaiske religionsform som nævnt ikke lader sig begrænse til bronzealderkulturer, suppleres fremstillingen af denne religionsform løbende af udblik til andre og senere sammenhænge, hvor lignende strukturer gør sig gældende, interessante er her ikke mindst sammenligningerne med Folkekirkens højmesse (s. 147).

Det fyldige kapitel om den præstelige teologi følges af redegørelsen for enklaveteologien, også kendt som deuteronomismen. Denne teologi (som i tidligere forskning blev set som den genuint gammeltestamentlige), udfoldes med henblik på kendte kategorier som 'folk', 'historie' og 'land', men igen er de mest tankevækkende perspektiver kulturevolutionære; således understreges bl.a. enklaveteologiens fokus på skriftlighed. Ikke alene bliver belæring her centralt, men Jahve selv bliver en skrivende guddom på Sinaj. Dette giver lejlighed til at behandle den didaktisk-pædagogiske tone, som præger enklaveteologien og antyder, hvorfor israelitterne i 5. Mos. er (som) børn. Analysen af Ezra og Nehemias er illustrativ ift. at begribe grundforskellen mellem den arkaiske, tempelreligion, hvor skriftlighed var begrænset til præsteskrabet og enklaveteologiens opdragelsesprogram møntet på hele folket, baseret på skriftlighed. Oplæsning og belæring tager de kultiske handlingers plads. Også her ligger referencerne til religion uden for det

Gamle Testamente aldrig langt væk, således dokumenterer Neh. 8 ifl. Lundager Jensen en religiøs revolution, nemlig overgangen fra tempel- til forsamlingshusreligion, dvs. den religionstype som skal dominere i såvel jødedommen, kristendommen og islam.

Udblikkene til såvel de øvrige teologier i Det Gamle Testamente samt til religionshistorien i øvrigt er med til at understrege de større sammenhænge, som bogen ønsker at give læseren blik for, og derfor sammenlignes teologierne løbende. Hvor fx den korrekte religiøse handling i den præstelige teologi består i at følge de kultiske retningslinjer, består den tilsvarende i enklaveteologien i modtagelsen, besiddelsen og videregivelsens af en bestemt viden.

I gennemgangen af 5. Mos. 6 inddrages Sloterdijks askesebegreb, for her stilles det krav til den enkelte israelit, at vedkommende skal gentage loven dag og nat, hvorved den enkelte (skriftkyndige) bliver sin egen enklave! Også her er de mere systematisk-teologiske pointer aldrig langt væk. Det Gamle Testamente opererer ikke med et arvesyndsbegreb, men nok en forestilling om menneskets konstitutive glemsomhed, og det er netop denne glemsomhed, som sætter velsignelsen på spil, hvorfor 5. Mos. 6 ret beset udgør et træningsprogram i hukommelse. Det er netop træningen, som er askesens oprindelige kerne.

Enklaveteologien/deuteronomismen er som helhed betragtet imidlertid ikke aksial, selvom askesen her melder sig. Det er bl.a. her en alt for bastant kategorisering og periodisering ville blive for unuanceret og gøre vold på teksterne. Lundager Jensen viser i stedet hvordan tekster som Salme 1 og 119 opviser individuelle enklavistiske principper, som peger frem mod egentlig aksial religion. Enklaveteologien bredt set står imidlertid snarere mellem arkaisk og aksial religion. Den gammeltestamentlige enklaveteologi er ganske vist præget af belæring, skriftlighed og vidensbevarelse, men modsat senere kristent og buddhistisk munkevæsen, er der intet ønske om at udfries af denne verden. Velsignelsen er stadig selve formålet med at opretholde gudsdyrkelse.

Den præstelige teologi og enklaveteologien er de vigtigste i det Gamle Testamente. De strømninger, der ikke lader sig indplacere heri, behandles under betegnelsen universel teologi, hvortil bl.a. kan regnes visdom, myter og hymner.

Illustrativ er inddelingen af visdommen i hhv. positiv, som den fremstår i Ordsprogenes Bog og negativ, som i Jobs og Prædikerens Bog. Såvel Job som prædikerer oplever den menneskelige eksistens som meningsløs, men meningstabt skyldes diametralt modsatte situationer: hvor Job har mistet

alt, har prædikerer alt. Begge situationer dementerer tilsyneladende den positive visdom. 1. Mos. 2-3 fremdrages som eksempel på at også animistisk ontologi lader sig finde i det overvejende arkaiske og dermed ontologisk analogistiske Gamle Testamente. Således løftes de enkelte tekstlæsninger op til illustrationer af just det historiesyn som ligger i Bellahs kulturevolutionære religionshistorie og Descolas ontologier.

Kap. 9 munder ud i den næsten poetiske beskrivelse af hvorledes miserabilisme, som udtrykkes i den negative visdom, alene gælder på menneskenes niveau. Job har tabt meningen med sit liv, men verden er skøn endnu. Denne dobbelthed findes også hos Brorson, der i én salme kan beskrive 'verden' som forvildet og øde, og i en anden invitere mennesket udenfor for at undres på det mindste græs. At kristendommen aldrig overgav sig udelukkende til miserabilisme og længsel efter udfrielse af denne verden er derved ikke mindst Det Gamle Testaments fortjeneste.

I kapitlerne om den religionshistoriske kontekst og religionens sociale rammer (hhv. kap. 4 og 5) behandles viser det teoretiske afsæt også sin anvendelighed, fx. når der i omtalen af familiereligion reflekteres over, hvorvidt familiegravsteder rummer mindelser om totemistisk ontologi (der sammen med naturalismen ellers er dén ene ud af Descolas i alt fire ontologier, der ikke forefindes i Det Gamle Testamente. Kapitlerne er ganske interessante, fordi de udvider horisonten for hvilke typer religion Det Gamle Testamente rummer (således bl.a. familiereligion, byreligion o.l.)

Der kan ikke herske tvivl om, at *Religion og teologi i Det Gamle Testamente. En indføring* er aldeles vellykket, og hvad der under læsningen har irriteret lidt er så absolut i småtingsafdelingen, (fx slåfejl og uoverensstemmelser som 'Zion' og 'Sion' på s. 103 samt 'Salomon' og 'Salomo' på s. 21) at det dårligt er værd at nævne, når resten fremstår så gennemarbejdet og solidt.

Hans Jørgen Lundager Jensen har præsteret at sammentænke Bellahs kulturevolutionære religionshistorie med Sloterdijks askesebegreb og Descolas ontologier. Det er dette greb, som forgængerer til det her foreliggende værk ikke kunne levere på samme vis. Sagen er nemlig, at sammenføjnngen af perioder (sten-, bronze- og jernalder) med religionstyper (tribal, arkaisk og aksial) og ontologier (animisme/totemisme og analogisme) er som skabt til få greb om såvel de store (idéhistoriske) linjer i religionshistorien samtidig med at det lader nye detaljer i kendte tekster træde frem. Mere end en lærebog i Det Gamle Testamente bliver *Religion og teologi i*

Det Gamle Testamente. En indføring dermed også en øvelse i hvordan de ovennævnte teoridannelser på frugtbar vis kan tænkes sammen og appliceres på bibelfagene med tankevækkende perspektiver til følge.

Et sådant perspektiv er som nævnt bl.a. spørgsmålet om hvilket historiesyn, der lægges til grund for vores omgang med bibelske tekster.

Som allerede nævnt medfører inddragelsen af Bellah og Descola i Lundager Jensens arbejder, at et triumfalistisk, modernistisk historiesyn (som fx hos Bultmann) må modereres. En selvstændig behandling har dette spørgsmål også fået i Lundager Jensens oplæg ved Geert Hallbäcks afsked d. 25. maj 2012 *Du skal grunde på den dag og nat (Jos 1,8): Det Gamle Testaments mangel på aktualitet og så alligevel*. Her gøres det klart, at den kulturevolutionære tilgang lader sig forbinde med den romantiske oplysning i at se tiden som akkumulerende, og ikke, som i den rationalistiske oplysning, som én-dimensional, hvor tiden brænder alle broer og "vi jo ikke kan komme bag om Kant." – modstillingen af aktualitet og fjern fortid er en falsk præmis.

Det er bl.a. for sådanne perspektivers skyld, at *Religion og teologi i Det Gamle Testamente* fortjener mange læsere.